

Городищенський скарб з Волині

М. М. Кучінко, Р. С. Орлов

Скарб давньоруських прикрас з с. Городище під Луцьком, загальною вагою 1398,7 г знайдено в давньоруській будівлі під час розкопок у 1983 році. До його складу входять 5 гривен, 3 браслети і намисто, що належали місцевій «племінній» верхівці — боярам.

Скарб давньоруських срібних прикрас знайдено в 1983 р. під час розкопок давньоруського городища, що знаходиться в центральній частині «племінної» території волинян — неподалік від місця злиття р. Чорногузки з р. Стир, правій притоки р. Прип'ять (рис. 1, 1). Пам'ятка розміщувалась за південно-західною околицею с. Городище Луцького району Волинської області. Мис, що займає чотириметрове підвищення серед болота, відділений зі східного, напільного боку, валом і ровом із в'їздом на майданчик городища.

Культурний шар городища з 1977 р. вивчався експедицією Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки¹. На 1985 р. досліджено понад 2,5 тис. кв. м площі, на якій трапилося 25 житлових та 35 господарчих споруд. У цих спорудах, крім глинобитних печей, звичайних для населення, яке займається хлібопекарською справою, та жорнових каменів від млинового наставу, виявлено сліди іншої ремісничої діяльності: кісторізної (заготовки), гончарної, кольорової металообробки (тиглі, лячки, шлаки). Значна кількість уламків глиняного посуду в культурному шарі походить з трьох гончарних майстерень, де в одній і двоярусних горнах випалювалися різні керамічні вироби, зокрема, і фігурки тварин.

Деякі категорії знахідок — наконечники списів і стріл, шпори, вудила, псалії — дають можливість розглядати пам'ятку, як укріплений «племінний» центр з певними військово-адміністративними функціями.

Ця думка підтверджується і скарбом срібних прикрас з будівлі № 11 (розкоп 6), що знаходиться в східній частині городища, де потужність культурного шару досягала 1,2 м². За речами можна точніше датувати комплекс та простежити обставини збереження цінностей.

Будівля № 11, розмірами 3,6×4,2 м, була заглиблена у материк до 2,2 м. Вона мала три сходишки у східній стіні та виразне вертикальне розміщення об'ємів. Нижче рівня підлоги простежувались дві господарчі ями, канава і бортики — опора дерев'яного покриття підлоги «на мостках». Навпроти входу, посередині західної стіни в материковому суглинку вирізана піч, розмірами 1,4×1 м. Глиняна обмазка і попіл від цієї або, можливо, іншої печі, зустрінуті на дні та стінах будівлі (рис. 1, 3). На південь від печі, біля стіни, на глибині 2,3 м трапився скарб. Він зберігався у шкіряному мішку, від якого простежені зотлілі шматки. Очевидно, будівля № 11 являє собою підкліть житлової будівлі — горниці або світлиці. Сама підкліть мала службове призначення — правила за поварню, на що вказують піч, уламки тарного посуду, ями для припасів (рис. 2, 1, 2).

Склад скарбу.

Скарб, що дійшов до нашого часу повністю (за винятком кількох поламаних намистин), складається з 5-ти шийних гривен, трьох браслетів, 6 цілих і кількох фрагментів намистин, покритих зерню.

Гривна 1, діаметром 15 см, в перетині — 1 см, порожниста, плетена з двох, скручених разом дротиків: круглого — до 2,5 мм в перетині і тонкого, складеного з двох тонких дротинок, тобто «скані». Наконеч-

¹ Кучинко М. М. Некоторые итоги исследований древнерусского городища у с. Городище на Волини // Тезисы докладов Советской делегации на V Международном конгрессе славянской археологии (Киев, сентябрь, 1985). — М., 1985. — С. 83—84.

² Кучинко М. М. Звіт про археологічні дослідження в с. Городище Луцького району Волинської області в 1983 р. // НА ІА АН УРСР. — 1983/92. — С. 9—12.

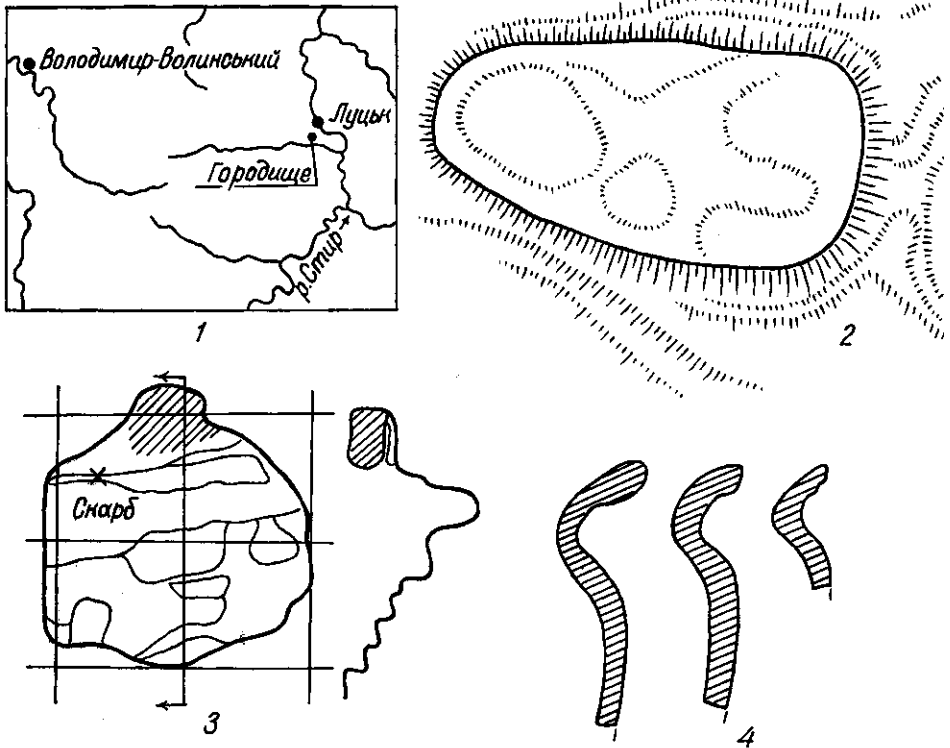

Рис. 1. Давньоруська пам'ятка біля с. Городище: 1 — розміщення пам'ятки на карті Волинської землі; 2 — план городища; 3 — план будівлі № 11; 4 — вінця посудин з будівлі № 11.

ники масивні, чотиригранні біля основи, сплюснені на кінцях до платівок. Замок — з двох дротяноподібних гачків, закручених у спіраль на кінцях (рис. 3, 1; 4, 1). Вміст срібла — до 85%*, вага — 123,8 г.

Гривна 2, діаметром 19,5 см, в перетині — 1,7 см, порожниста, плетена з двох товстих скручених разом дротів до 4,2 мм в перетині, через які перепущений тонкий «сканий» дріт (з двох тонких дротів). Зовні гривна оплетена таким же «сканим» дротом. Наконечники сплюснені, закручені на кінцях у трубочки, декоровані з зовнішнього боку пунсонним орнаментом: двома рядами кілець з крапкою всередині і рядом крапок (рис. 3, 2; 4, 2). Вміст срібла 60%, вага — 341,8 г.

Гривна 3, діаметром 19 см, в перетині — до 1,8 см, порожниста, плетена з двох скручених разом дротів до 4,2 мм в перетині. Наконечники сплюснені, закручені на кінцях у трубочки. Один з них декоровано пунсоном — кільцями по краю і хрестоподібною фігурою посередині (рис. 3, 3; 4, 3). Вміст срібла 70%, вага — 304,7 г.

Гривна 4, діаметром 18,6 см, в перетині — до 1,4 см, порожниста, плетена з скрученого попарно тонкого дроту близько 1,5 мм в перетині. Наконечники сплюснені, скручені на кінцях у трубочки. Вміст срібла 53%, вага — 171,3 г (рис. 3, 4; 4, 4).

Гривна 5, діаметром 19 см, в перетині — до 1,5 см, порожниста, плетена з тонких скручених попарно дротиків, в перетині до 2,2 мм. Наконечники плоскі, скручені на кінцях у трубочки. Вміст срібла 50%, вага — 207 г (рис. 3, 5; 4, 5).

Характерною рисою всіх плоских наконечників гривен з замком з трубочок — пробиті поруч з ними отвори, що вказують ще на один засіб кріплення.

* Хімічний склад сплаву вивчений у Відділі спектральних методів досліджень Інституту геохімії і фізики мінералів АН УРСР. Спектрограма № 36 за 1986 р., аналізи №№ 21—31.

Браслет (обруч) 6, діаметром 8,3 см, в перетині — до 1 см, порожнистий, плетений із товстого дроту, в перетині до 2 мм. Плетення переходить в масивні наконечники, круглі в перетині, гладкі, загострені (рис. 3, 6; 4, 6). Вміст срібла 56%, вага — 84,8 г.

Браслет 7, діаметром 8 см, в перетині — до 0,8 см, порожнистий, плетений із товстого дроту, в перетині до 4,5 мм. Наконечники мигдалеподібної форми, з рубчиками по краю, з трьома напівкульками, мотивом вписаних одна в одну краплеподібних фігур (рис. 3, 8; 4, 8). Виступаючі деталі і візерунок на наконечниках потерті — факт довгого або частого використання. Вміст срібла 89%, вага — 65,2 г.

Браслет 8, діаметром 8,2 см, в перетині — до 0,8 см, порожнистий, плетений із товстого дроту, в перетині близько 3 мм. Наконечники

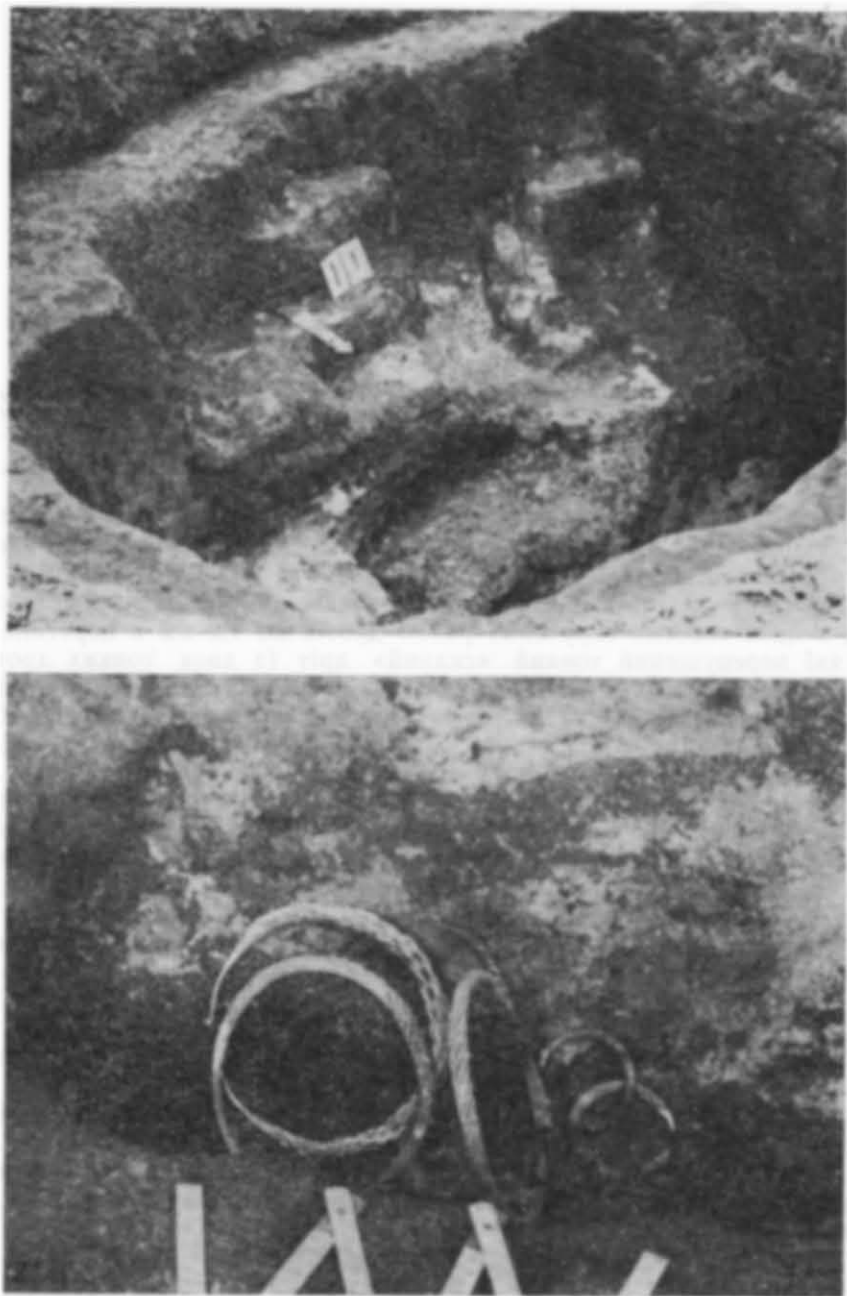

Рис. 2. Будівля № 11 (1) із скарбом на підлозі (2) (фото).

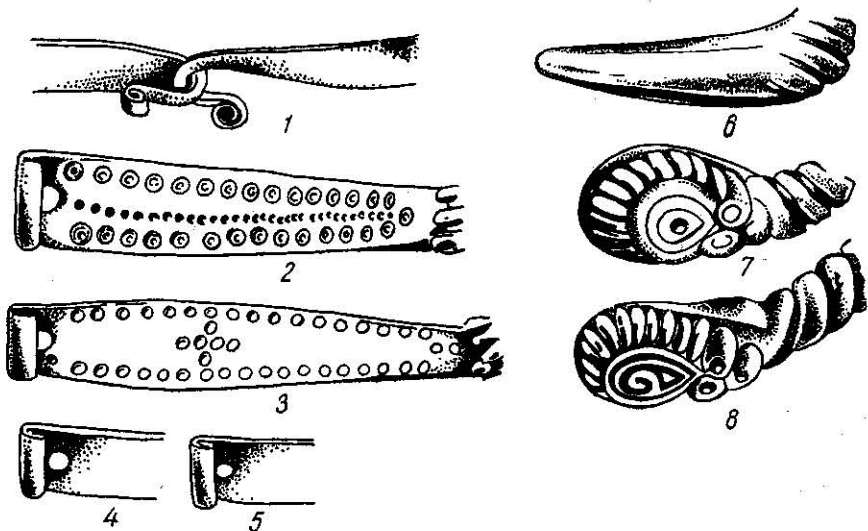

Рис. 3. Гривни (1-5) і браслети (6-8) Городищенського скарбу.

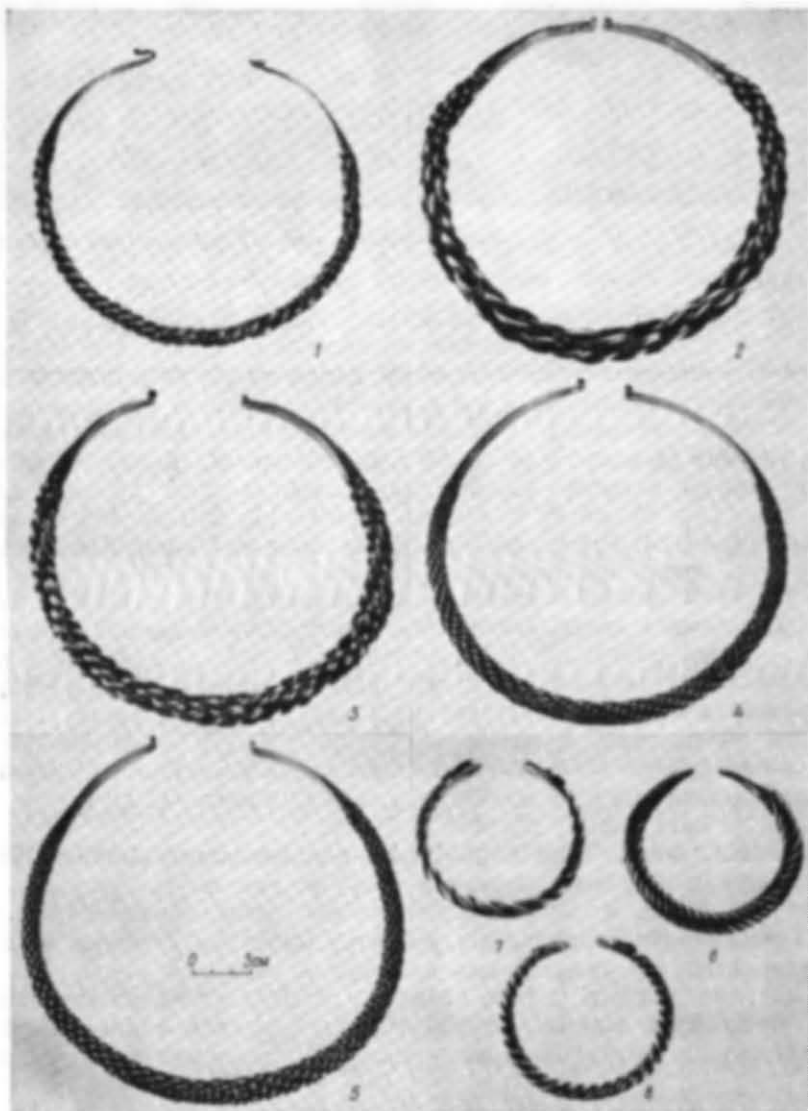

Рис. 4. Гривни (1-5) та браслети (6-8) Городищенського скарбу (фото).

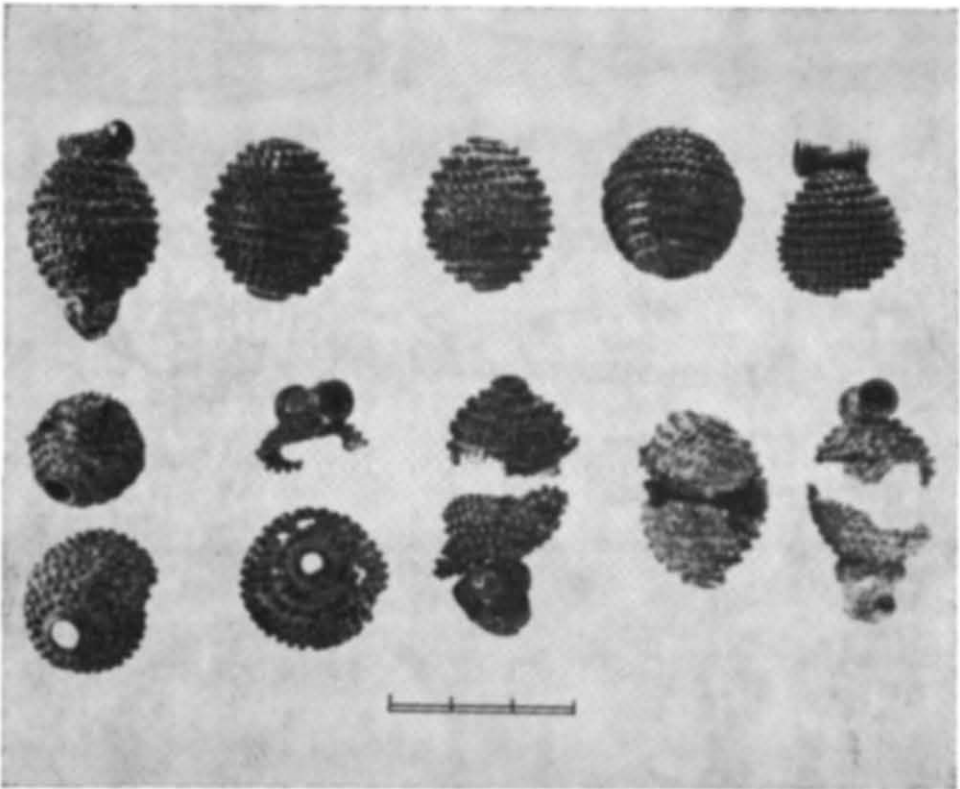

Рис. 5. Зернені намистини Городищенського скарбу (фото).

мигдалеподібні, із рубчиками по краю, трьома напівкульками із кружечками, а також з гравірованим мотивом напівкрина, що називають мотивом бігунця, лози (рис. 3, 7; 4, 7). Вміст срібла 64%, вага — 60,2 г.

Особливістю браслетів 7 і 8 є заповнення чорню гравірованих заглиблень на наконечниках, їх окреме виготовлення і монтаж з плетивом.

Намистини із скарбу (6 цілих і фрагменти від 5 або 6) виготовлені за однією схемою: кожна складалась із двох тонких, злегка витягнутих сфер, покритих кульками зерні — від 240 до 400 на кожному намистину (рис. 5). Різняться між собою лише способом підвішування: в 7 виробів нитка продівалася крізь намистину, а в 4-х — крізь трубочку, яка була припаяна до однієї з напівсфер. Ця трубочка прикрашалася кільцями з дроту, а з протилежного боку припаювалася штампована з тонкої пластинки імітація грона: 4 кульки, а нижче — одна.

Товщина стінок сфер — 0,2 мм, діаметр кульок зерні — близько 1 мм. Діаметр сфер коливається від 24 до 26 мм у довжину і від 22 до 24 мм завширшки. У однієї намистини діаметр — близько 20 мм. Вміст срібла у меншій намистині досягає 79%, в інших — 87—88%. Вага коливається від 1,9 г до 6,27 г, а загальна вага — 39,9 г.

Загальна вага скарбу досягає 1398,7 г.

Типологія речей. Типи виробів Городищенського скарбу 1983 р. звичайні для складу давньоруських скарбів. Гривни та браслети, плетені з дроту, Г. Ф. Корзухіна віднесла до групи прикрас, для яких простежується безперервна лінія розвитку протягом I тис. н. е., тобто вони відносяться до традиційних прикрас «племенної» верхівки.

Намистини, покриті зерню, на думку В. В. Седова, за межами території дреговичів майже не побутують, і вони є «найважливішою етновизначальною ознакою дреговичів»³. Проте ареал поширення та-

³ Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. // Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах. — М., 1982. — С. 114.

ких намистин виходить за межі кривичсько-дреговичських і дреговичсько-радимицьких контактних зон. Аналогічні знахідки виявлено на території сіверян: в могильнику поблизу с. Липове, с. Сиволож Борзнянського району⁴; волинян — у Торговицькому скарбі 1971 р. (Млинівський район, Ровенська область), Жорнівському скарбі 1978 р. (Дубнівський район, Ровенська область),⁵ уличів в Південному Побужжі — в Копивському скарбі 1928 р., вони знаходились разом із скроневиими кільцями або підвісками «волинського» типу⁶.

Зернені намистини, на нашу думку, неможливо вилучити з комплексу зернених прикрас волинської традиції: лопасних намистин, підвісок, перснів, лунниць. На південь від Прип'яті зернені намистини набувають певних «волинських» рис: з'являється вушко або трубочка для підвішування, гроно з п'яти кульок.

Як відомо, знахідки зернених прикрас волинської традиції дослідники відносять до місцевих типів: Г. Б. Федоров скроневі підвіски називає «екимауцьким типом», що належав тиверцям⁷. М. Г. Рабинович зернені підвіски з Києва також відносить до тиверців⁸. Проте знахідки виробів у скарбах Побужжя, зокрема в культурному шарі поселень (Червоне)⁹, ливарного браку в Подесенні (Виползове), свідчать про моду на прикраси волинської традиції на всьому Дніпровському Правобережжі.

Склад речей Городищенського скарбу, їх окремі риси декору дають можливість віднести його поховання до XI—рубежу XI—XII ст. Г. Ф. Корзухіна вважає, що відмінною рисою подібних скарбів є велика кількість, а часто просто переважання шийних гривен і браслетів. Вони характерні для скарбів Волині XI ст. та Київщини. Так, біля Піляви на Росаві знайдено скарб з аналогічними плетеними гривнами із гачком, браслети з мигдалеподібними наконечниками, рубчиками по краю, мотивами чорного орнаменту.

Аналогічні речі з Миронівки, Ісковщини, а також скарбів Волині: із Кікового, Козлина, Бегені, Бужиські. Такі ж самі гривни входили до складу Торговицького скарбу¹⁰.

Відзначимо, що близькість складу скарбів Поросся до скарбів Волині XI—рубежу XI—XII ст. можна пов'язати з переселенням на Рось в 1030 р. частини населення з прикордонної території Червенської волості. Доказом на користь нашої думки є перекладна конструкція Змієвих валів на лівому березі Росі¹¹, значна кількість «мальованої» ангобом кераміки з пам'яток Поросся, балтійські гідроніми Верхнього лівобережного Надросся, що корелюються з поховальним обрядом північно-західного (ятвяжського — ?) походження¹².

Для уточнення дати заховання скарбу велике значення мають деякі діагностичні ознаки: деталі оформлення, окремі мотиви орнаменту. В цьому плані показовими є замки гривен: один — з двох гачків, з'являється в X ст. і типовий для XI ст., чотири — з двох трубочок, з'являється в кінці XI—рубежу XI—XII ст. Г. Ф. Корзухіна віднесла формування типу витого браслета з мигдалеподібними наконечниками

⁴ Орлов Р. С. Про ювелірну традицію сільського населення Чернігівської землі в XI—XII ст. // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства. — Чернігів, 1988.

⁵ Чайка Р. М., Зварич В. В. Работы Волинско-Днестровской экспедиции // АО 1978. — М., 1979. — С. 417—419.

⁶ Лінка-Геппенер Н. Копивський скарб // Археологія. — 1948. — Т. 11. — С. 182—191.

⁷ Федоров Г. Б. Славяне Поднепровья // По следам древних культур. Древняя Русь. — М., 1953. — С. 150.

⁸ Рабинович М. Г. Очерки материальной культуры русского феодального города. — М., 1988. — С. 180.

⁹ Хавлюк П. І. Древньоруські городища на Південному Бузі // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969. — С. 164. — Рис. 8.

¹⁰ Никольченко Ю. М. Отчет о раскопках в с. Торговица Ровенской области // НА ИА АН УССР. — 1971/35. — 26 с.

¹¹ Кучера М. П. Змієві валы Среднего Поднепровья. — К., 1987. — С. 155.

¹² Железняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя. — К., 1987. — С. 106.

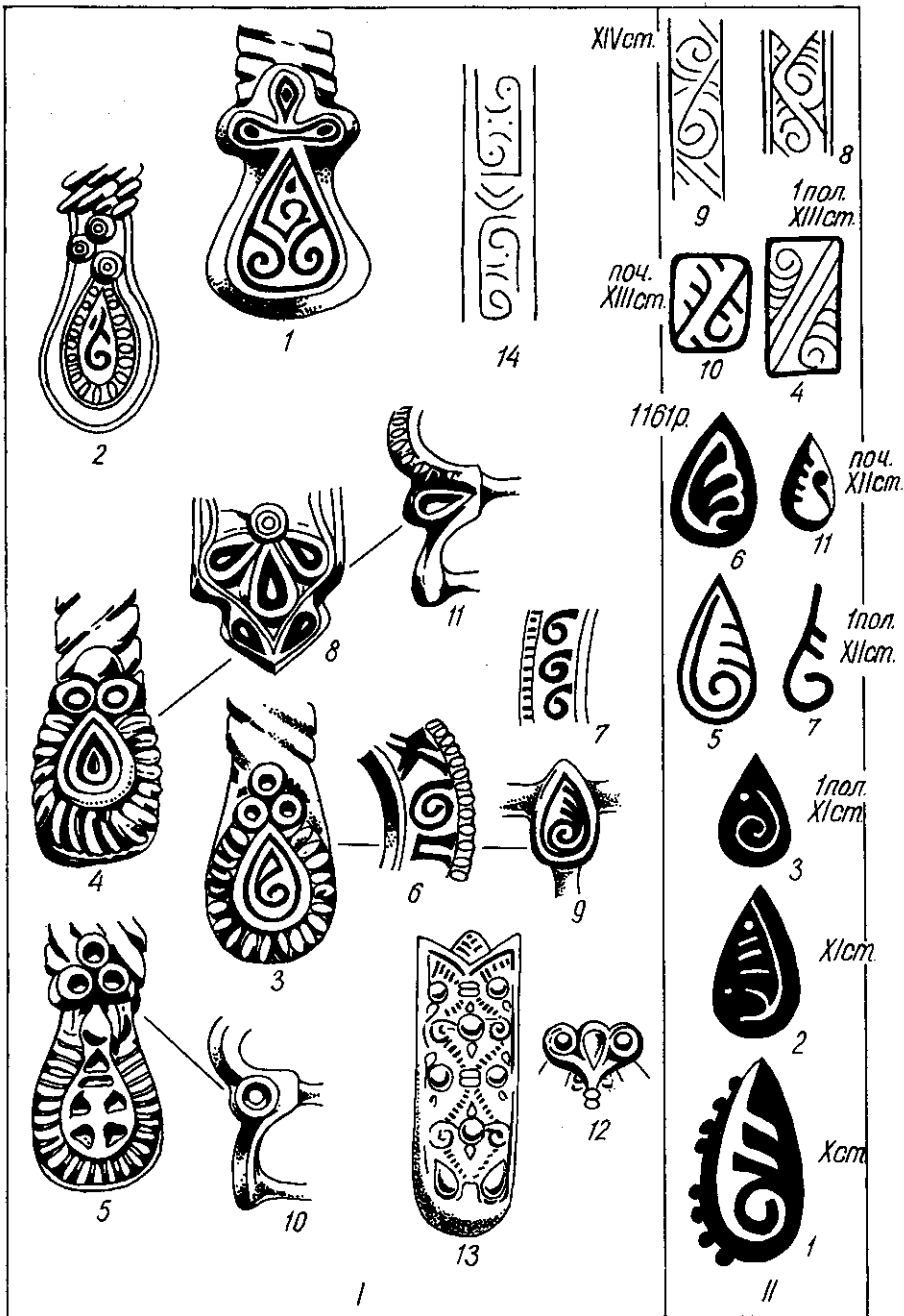

Рис. 6. Мотиви орнаменту браслетів скарбу та їх аналогії в середньовічному мистецтві: 1 — деталі браслетів та інших виробів: 1 — браслет із скарбу 1903 р. у Києві; 2 — Ісковищина; 3, 4 — Городище Луцького району; 5 — Торговиця; 6 — Городець, деталь поясного набору; 7 — наконечник з Десятинної церкви; 8 — Городець, основа пряжки; 9 — Новгород, пряжка; 10 — Липове, пряжка; 11 — Київ, Китаєве, пряжка; 12 — Мирне; 13 — Булакове; 14 — браслет з скарбу 1889 р. у Києві. II — розвиток мотиву напівпальметки: 1 — Афрасіаб, X ст.; 2 — Самарканд, XI ст.; 3 — Середня Азія XI ст.; 4 — Городище Шепетівського району XIII ст.; 5 — Тмутаракань XI—XII ст.; 6 — хрест Єфросинії Полоцької, 1161 р.; 7 — ікона «Благовіщення Устюзьке», XII ст.; 8 — Стара Рязань, ікона «Борис і Гліб», XIII ст.; 9 — ікона із музею ім. Андрія Рубльова, кінець XIV ст.; 10 — перстень із скарбу 1936 р. з садиби Десятинної церкви, XIII ст.; 11 — іконка «Святий Феропонт», початок XII ст.

до другої половини XI ст., що максимально поширюються в XII—XIII ст.¹³

Уточнити дату браслетів можна за мотивом рубчика або канельованого бордюра (реберчастого фону) під основний мотив мигдалеподібних наконечників. Реберчастий фон відповідає графічному характеру

¹³ Корзухина Г. Ф. Указ. соч.— С. 26.

зображень візантійського металу XI ст., деякі риси якого відбилися в причорноморських прикрасах — деталях кінського спорядження і вершника¹⁴. Якщо ж розглянемо так звані «ліроподібні» пряжки XI ст., то побачимо не лише мотив реберчастого фону, що міг бути заповнений черню, але й інші мотиви наконечників браслетів: кола (Липове), краплеподібного виступу (Київ, могильник в Китаєві) (рис. 6, I, 10; 11).

Інша ознака, дуже важлива для визначення дати побутування браслетів — мотив рослинного пагону, в основі якого — напівпальметка. Мотив напівпальметки дуже широко поширений у мистецтві Візантії і Сходу, де він представлений з більш натуралістичними рисами, подібно пальметці на блюди з Афрасіабу X ст. (рис. 6, II, 1). У кераміці Хорезму, Самарканду XI ст., на полив'яному посуді із Тьмутаракані ми знаходимо більш схематизовану форму того ж мотиву¹⁵ (рис. 6, II, 2, 3, 5). Близький мотив завитка прикрашає наконечник браслета із скарбу в урочищі Ісковщина, датованого Г. Ф. Корзухіною XI—початком XII ст., та пряжку з прямокутною рамкою із Новгороду, датовану першою чвертю XI ст.¹⁶ (рис. 6, I, 9).

Пізніші пам'ятки демонструють дальшу схематизацію узору, який перетворюється у завиток з одним чи кількома пагонами, подібно до мотивів бляшок Старорязанського скарбу 1887 р.¹⁷ (рис. 6, II, 6). Подальший розвиток ми бачимо на ковдрі з ікони «Благовіщення Устюзьке» першої половини XII ст.¹⁸, на клеймі шаблі XII—XIII ст. із с. Городища Хмельницької області¹⁹ (рис. 6, II, 4, 7).

Мотив напівпальметки частий на пам'ятках давньоруської дрібної пластики, де Т. В. Николаєва називає його «в'юном». На відомій іконі з Рязані «Борис і Гліб» першої третини XIII ст. орнаментальна кайма на подолі каптану складається із схематизованих мотивів напівпальметки²⁰. Наступний етап спрощення, «геометризації» мотиву — перетворення його в дужку і в окремі рисочки — демонструє оправа ікони кінця XIV ст. з музею давньоруського мистецтва ім. Андрія Рубльова (рис. 6, II, 9).

Додаткову аргументацію на користь датування браслетів з Городищенського скарбу XI ст. ми знаходимо в матеріалах розкопок поблизу с. Городця на Горині, де в кургані № 3 трапився набір поясных прикрас з характерними для XI ст. пряжками²¹.

Подібність до декора браслетів Городищенського скарбу виявляють: мотив напівпальметки наконечників і круглої пряжки (рис. 6, I, 6), краплеподібні виступи основи трапецієподібної пряжки (рис. 6, I, 8). Відзначимо, що завитки наконечників із Городця знаходять аналогію у багатому декорі наконечника піхов з поховання середини XI ст. з садиби Десятинної церкви у Києві (рис. 6, I, 7), а краплеподібні виступи і мотиви — у декорі деталей наремінних прикрас з Північного Причорномор'я: Мирного (XI ст.) і Булгакове (X ст.) (рис. 6, I, 12, 13).

¹⁴ Орлов Р. С. Північнопричорноморський центр художньої металообробки у X—XI ст. // Археологія.— 1984.— Вип. 47.— С. 31.

¹⁵ Айни Л. Искусство Средней Азии эпохи Авиценны.— Душанбе, 1980.— Рис. 105; Шишкина Г. В. Глазурованная керамика Согда (вторая половина VIII—начало XIII вв.).— Ташкент, 1979.— Табл. XVIII; Макарова Т. И. Поливная керамика в Древней Руси.— М., 1972.— С. 7.

¹⁶ Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.).— М., 1981.— С. 144.— Рис. 56, 3.

¹⁷ Гуцин А. С. Памятники художественного ремесла Древней Руси X—XIII вв.— Л., 1936.— С. 80.— Рис. XXIX, 7.

¹⁸ Розанова Н. В. К вопросу об орнаменте на древнейших русских иконах // Русское искусство XI—XIII вв.— М., 1986.— С. 31—45.

¹⁹ Кирпичников А. Н., Медведев А. Ф. Вооружение // Древняя Русь. Город. Замок. Село.— М., 1985.— С. 335.— Табл. 123, 5.

²⁰ Николаева Т. В. Древнерусская мелкая пластика из камня. XI—XV вв. // САИ.— 1983.— Вып. Е1—60.— С. 30.

²¹ Штейнгель Ф. Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897—1900 г. // АЛЮР.— 1904.— № 4, 5.— С. 151.— Табл. XII.

Результати кількісного спектрального аналізу речей Городищенського скарбу

№ п/п	Предмет	Спектро-грама, аналіз	Склад сплаву								
			Cu	Ag	Pb	Sn	Sb	As	Bi	Zn	Au
1	гривна	36, 25	85	14	0,4	0,01	0,006	0,008	0,8	0,02	0,3
2	гривна	36, 21	60	36	2,8	0,008	0,15	0,03	0,4	0,03	0,3
3	гривна	36, 22	70	28	1,6	0,001	0,15	0,03	0,1	—	0,6
4	гривна	36, 23	53	43	2,5	0,15	0,15	0,06	0,08	0,06	1
5	гривна	36, 24	50	47	1	0,001	0,3	0,7	0,05	0,03	1
6	браслет	36, 26	56	38	4,5	0,05	0,2	0,08	0,15	1	0,08
7	браслет	36, 27	89	10	0,15	0,001	—	—	0,6	—	0,8
8	браслет	36, 28	64	30	5	0,2	0,08	0,08	0,35	0,6	0,14
9	намисти-на з гро-ном	36, 29	88	9	1,2	0,015	0,002	0,008	0,25	0,01	0,2
10	намисти-на з тру-бочкою	36, 30	87	12	0,4	0,002	0,001	—	0,15	—	0,6
11	намисти-на мен-шого ді-аметру	36, 31	79	15	4,5	0,015	0,04	0,03	0,06	0,03	0,06

Таким чином, виробництво речей із скарбу можна віднести до другої половини XI — початку XII ст.

Склад металу. За складом сплавів, що використовувався давньо-руськими ювелірами при виробництві речей Городищенського скарбу, можна зробити цікаві висновки про поступове нагромадження прикрас. Виділяються групи виробів, виготовлені із однієї сировини і одночасово (таблиця).

Гривни, плетені з товстого дроту (№№ 2 і 3), з орнаментованими пунсонним орнаментом наконечниками, мають близьку кількість срібла, міді, мікродомішок (срібла — 60—70%, золота — 0,3—0,6%). Гривни з тонкого дроту (№№ 3 і 4) містять 53 і 50% срібла і 1% золота. Намистини з зерненим декором складаються на 88 і 87% з срібла, а золота в них до 0,2 і 0,6%. Відрізняються намистина меншого діаметра (срібла — 79%, золота — 0,06%), гривна із замком у вигляді гачка (№ 1), у якому срібла 85%, золота — 0,3%.

Цікаві дані дають браслети: № 6 із загостреними кінцями містить 56% срібла і 0,08% золота; № 7 з краплеподібними мотивами — 89% срібла і 0,8% золота; № 8 з мотивом напівпальметки — 64% срібла і 0,14% золота.

Відповідно до наявної хронології складання і побутування срібного убору Русі, виділяються кілька груп прикрас. Найбільш давньою є гривна із замком з двох гачків і браслет з мигдалеподібною головкою і краплеподібним мотивом (№ 7). Метал браслета з дуже сильною портертістю співпадає з металом найбільш архаїчного типу гривни. У зіставленні з металом інших гривен і браслетів Городищенського скарбу, сплав цих виробів відрізняється меншим вмістом свинцю (0,15 і 0,4%), містить більше вісмуту і менше сурми та миш'яку.

Незважаючи на близьку кількість срібла, неможливо об'єднати в одну групу браслет із загостреними наконечниками і гривни, плетені з тонкого дроту — в них різна концентрація золота. Проте ті ж мікродомішки об'єднують на рівні ремісничої традиції та сировини цей браслет з браслетом з мигдалеподібними наконечниками і мотивом напівпальметки.

Хімічний склад виробів свідчить про таку послідовність нагромадження: 1) гривна № 1, браслет № 7, намистини; 2) гривни № 2, 3; браслети № 6, 8; 3) гривни № 4, 5.

Хімічних груп виробів — п'ять. Одна з них — найдавніша, інші відрізняються на рівні сировини, ремісничої традиції за мікродомішками та кількістю дорогоцінного металу. Походження металу з'ясувати

важко. Що стосується ремісничої традиції, то з цього приводу можна сказати слідує: кількість срібла найдавнішої групи скарбу відповідає «візантійській» рецептурі прикрас з Північного Причорномор'я. Навпаки, вміст срібла в гривнях з тонкого дроту близький рецептурі сплавів, використаних ювелірами Дніпровського Лівобережжя. Так, на городищі поблизу с. Виползове на Острії місцеві ювеліри відливали скроневі кільця «волинського» типу з вмістом срібла 51%, а браслети з Горнальського городища містять 53% срібла.

Середня концентрація срібла у сіверянських прикрасах XI ст. (Липове) становить від 40 до 80%, в середньому для всіх виробів 60%, 58,6% для скроневих кілець, 61,6% зернених намистин. В той же час хімічний склад металу 7 гривен з наконечниками у вигляді гачків з Торговицького скарбу ближчий до металу найдавнішої гривни і гривнам з товстого дроту Городищенського скарбу — від 67 до 91%.

Соціальна належність. Скарби Волині і Київської землі нагромаджувалися поступово: збільшувалася кількість однотипових прикрас — гривен, браслетів, скроневих кілець. Сакральний характер язичеського нагромадження проступає при вивченні 7 гривен із Борщевки, 6 гривен із Піляви, 18 скроневих кілець із Городища, 8 гривен із Бужиські. Припущення Г. Ф. Корзухіної про поступове збирання прикрас знайшло підтвердження і при вивченні Городищенського скарбу 1983 р. Таким чином, соціальна належність скарбу визначається його складом: набором традиційних прикрас для місцевої знаті «племінної» верхівки. На належність скарбів боярам, які наслідували «племінну» верхівку в «генеалогічному» відношенні, вказує поступовий характер складення убору, в якому речі пов'язані між собою «генеалогічно». На нашу думку, в цьому принципова відміна боярських скарбів від князівських, що містять речі, виготовлені за єдиним задумом і одночасово.

Приймаючи висновки П. П. Толочко відносно аграрного характеру давньоруського міста, що своїм розквітом зобов'язаний виконанню функцій центра сільськогосподарської округи²², відзначимо, що знахідка скарбу (ознаки феодалізуючої знаті) і залишки ремісничого виробництва (ознаки перерозподілу додаткового продукту) дозволяють віднести досліджуване городище до числа ранніх міст Волинської землі.

Причина, що призвела до зариття скарбу в будівлі № 11, не носить сакрального характеру: вона пов'язана з пожежею на рубежі XI—XII ст. Як відомо, міжусобиці, в яких приймали участь київський князь Святополк Ізяславович, чернігівський — Олег Святославович, смоленський — Давид Святославович, теребовльський — Василько Ростиславович, продовжувалися на території Волині і після з'їзду у Любечі в 1097 р. Речі, знайдені у скарбі, підтверджують дату загибелі невеликого військово-адміністративного центру сільськогосподарської округи в цей час. Достатньо згадати події 1097 року, коли Луцьк переходив від Святоши, сина Давида Святославовича, до Давида, а той до Путяті — воеводи київського князя Святополка. В цих міжусобицях активну участь брали половці на чолі з ханом Боняком. Будівля № 11, де було знайдено скарб, мабуть, була складовою частиною архітектурного комплексу боярського двору — садиби феодалу.

М. М. Кучинко, Р. С. Орлов

ГОРОДИЩЕНСКИЙ КЛАД ИЗ ВОЛЫНИ

Публикация посвящена описанию клада серебряных украшений из древнерусского городища у с. Городище под Луцком. Клад найден в подклети постройки № 11, на глубине 2,3 м. Он состоит из 5 шейных гривен, трех витых браслетов, 6 целых и нескольких сломанных зерненных бусин. Стилистический анализ и химический состав спла-

²² Толочко П. П. Происхождение древнейших восточнославянских городов // Земли Южной Руси в IX—XIV вв.— К., 1985.— С. 13—18.

вов украшений позволили выделить 5 групп изделий, которые накапливались в 3 этапа. В целом, производство и бытование украшений не выходит за пределы XI — начала XII вв. Зарытие клада, по-видимому, связано с междоусобицами на территории Волыни в конце XI века.

М. М. Kuchinko, R. S. Orlov

THE GORODISHCHE BURRIED TREASURE IN VOLYN

A unique finding of buried treasure consisting of silver adornments excavated from the ancient site near vil. Gorodishche not far from Lutsk is described. The treasure was excavated in the building No. 11 at a depth of 2.3 m. It consists of 5 neck grivna, 3 twisted bracelets, 6 safe and several broken grain beads. Stylistical analysis and chemical composition of alloys of adornments have permitted distinguishing 5 groups of articles which were accumulated for three stages. As a whole production and existence of adornments do not exceed the bounds of the 11th — early 12th cent. The treasure was buried, apparently, because of internecine dissensions in the territory of Volyn in the late 11th cent.

Одержано 23.07.87

У ВИДАВНИЦТВІ «НАУКОВА ДУМКА» ВИЙДЕ У 1989 р. КНИГА

Высоцкий С. А.

СВЕТСКИЕ ФРЕСКИ СОФИЙСКОГО СОБОРА В КИЕВЕ.

18 арк.: — (в пер.): 3 крб. 90 к.

У монографії досліджується світський монументальний живопис XI ст., що, як довгий час вважалось, мав «виключно візантійський інтерес». За допомогою вивчення живопису в натурі, а також аналізу різноманітних матеріалів, вдалося уточнити атрибуцію персонажів, зображених на фресках і встановити загальну концепцію розпису. Помітно проступає давньоруська історична тема прославлення видатних державних діячів Київської Русі: княгині Ольги, Володимира Святославича і Ярослава Мудрого. Вперше в монументальному живопису виявлено унікальні портрети історичних діячів Русі і Візантії. Світський живопис собору виконаний під впливом ідей і політичної ситуації, що склалась на Русі під час побудови Софійського собору.

Монографія вийде у 1989 р.
